

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.1>

Андріїв В. М.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-9118-763X

Сіньова Л. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-5514-3549

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ

SOME PROBLEMS OF NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF SOCIAL STANDARDS

В статті розглядаються особливості правової регламентації національного та міжнародно-правового регулювання соціальних стандартів. Висловлена думка, що для забезпечення соціального захисту населення соціальна держава має визначати та здійснювати соціальну політику, через проведення якої, реалізується функція соціальної держави де основою державних соціальних гарантій повинні стати соціальні стандарти – соціальні нормативи в основних сферах, що визначають формування якості та рівня життя населення. Зміст та обсяг державних гарантій права на соціальний захист має відповідати принципу реальності, тобто нормативно-правовими актами мають бути визначені тільки ті види та розміри соціальних виплат та інших соціальних пільг, які держава в змозі надати громадянам, виходячи зі своїх ресурсів та на основі принципу балансу інтересів людини, суспільства та держави.

Зазначено, що досвід розвинутих країн світу свідчить, що прогресивні трансформаційні перетворення та активна державна соціальна політика повинні характеризуватися високим рівнем цільової спрямованості, їх принципи та методи повинні узгоджуватися із загальним європейським курсом реалізації стратегічно важливих економічних реформ. Наголошено, що в реалізації соціальної політики для вироблення ефективного юридичного механізму забезпечення права на соціальне забезпечення, велике значення мають соціальні стандарти, які містять мінімальні норми споживання та гарантії їх забезпечення. Залежно від дотримання таких стандартів визначається рівень здійснення права на соціальне забезпечення.

На основі аналізу наукових точок зору та законодавства, автори приходять до висновку, що процес утворення міжнародно-правових стандартів прав людини є складним і багатоетапним процесом, який включає в себе аналіз потреб, розробку норм, прийняття документів, імплементацію та моніторинг. Цей механізм забезпечує баланс між глобальними правовими нормами та національними інтересами країн, підвищує ефективність у захисті прав людини. Міжнародні соціальні стандарти не лише визначають основи правового регулювання у сфері соціальних прав, а й служать інструментами для створення ефективних механізмів співпраці між країнами.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні стандарти, міжнародні соціальні стандарти, європейське законодавство, міжнародні акти з прав людини.

The article examines the features of the legal regulation of national and international legal regulation of social standards. The opinion is expressed that in order to ensure social protection of the population, the social state should determine and implement social policy, through which the function of the social state is realized, where the basis of state social guarantees should be social standards – social norms in the main areas that determine the formation of the quality and standard of living of the population. The content and scope of state guarantees of the right to social protection should correspond to the principle of reality, that is, regulatory legal acts should determine only those types and amounts of social payments and other social benefits that the state is able to provide to citizens, based on its resources and on the principle of balance of interests of the person, society and the state.

It is noted that the experience of developed countries of the world shows that progressive transformational transformations and active state social policy should be characterized by a high level of target orientation, their principles and methods should be consistent with the general European course of implementing strategically important economic reforms. It is emphasized that in the implementation of social policy, in order to develop

an effective legal mechanism for ensuring the right to social security, social standards that contain minimum consumption norms and guarantees for their provision are of great importance. Depending on compliance with such standards, the level of implementation of the right to social security is determined.

Based on the analysis of scientific points of view and legislation, the authors conclude that the process of forming international legal standards of human rights is a complex and multi-stage process that includes needs analysis, development of norms, adoption of documents, implementation and monitoring. This mechanism ensures a balance between global legal norms and national interests of countries, increases the effectiveness of human rights protection. International social standards not only determine the foundations of legal regulation in the field of social rights, but also serve as tools for creating effective mechanisms for cooperation between countries.

Key words: *social protection, social standards, international social standards, European legislation, international human rights instruments.*

Постановка проблеми. Конституція України закріплює, що Україна є соціальна держава (ст. 1). Це передбачає забезпечення соціальної безпеки громадян, створення необхідних і достатніх умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина.

Соціогуманітарний зміст і значення спрямованості діяльності соціальної держави, визнання нею суб'єктивних публічних прав людини і громадянина обумовлюють відповідальність держави перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України) [1, с. 57–61].

Конституційно закріплюється система соціальних прав та свобод людини (ст. ст. 46–49 Конституції України), а соціальний захист населення є одним із важливих напрямів діяльності України як соціальної держави. Для забезпечення соціального захисту населення держава має визначати та здійснювати соціальну політику. Основними принципами такої політики є раціональність, соціальна справедливість, рівність, соціальна безпека та реальність, на підставі яких має визначатися зміст та обсяг державних гарантій у сфері соціального захисту населення. Крім цього, соціальний захист відбувається стосовно тільки тих осіб, які потребують такого захисту.

Існує точка зору щодо широкого розуміння соціальної держави як «не лише зобов'язання державних інститутів щодо соціальних проблем, а й соціальних зобов'язань членів суспільства». У цьому контексті важливого значення набуває дійова роль безпосередньо громадянського суспільства та його членів і асоційованих структур. Це пов'язано з тим, що діяльність держави у цій сфері спрямована на: матеріальне забезпечення (соціальний захист) тих, хто цього потребує, що підтверджується правовою позицією Конституційного Суду України [2].

Така позиція держави доцільна та гуманна, а також відповідає принципу справедливості. Крім цього, зміст та обсяг державних гарантій права на соціальний захист залежить від фінансово-економічних можливостей держави та має відповідати принципу реальності, нормативно-правовими актами мають бути визначені тільки ті види соціальних виплат та соціальних пільг, які держава в змозі надати громадянам,

виходячи із своїх ресурсів та на основі принципу балансу інтересів людини, суспільства та держави.

Метою статті є виявлення проблеми національного та міжнародно-правового регулювання соціальних стандартів та визначення перспектив їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження національних та міжнародних соціальних стандартів здійснювали такі науковці, як: В.А. Багрій, С.І. Запара, В.Л. Костюк, О.Л. Кучма, Л.Ю. Малюга, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, М.М. Шумило та деякі інші. Проте певні аспекти цієї проблеми залишаються поза увагою науковців і потребують детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. Конституційний принцип визначення України соціальною державою передбачає створення певної моделі взаємовідносин держави та громадянина. Це проявляється в тому, що держава бере на себе зобов'язання гарантувати й забезпечувати права людини першого й другого покоління і, особливо, соціально-економічні права [3, с. 54].

Соціальна гарантія – це механізм довгострокової дії, передбачені законом зобов'язання держави. Основою таких державних соціальних гарантій повинні стати соціальні стандарти – відповідні соціальні нормативи, що визначають формування якості та рівня життя населення: охорону здоров'я, освіту, соціальне обслуговування, культуру, житлово-комунальну сферу та ін. Соціальна держава тісно пов'язана із соціальною політикою, яка здійснюється в соціальній сфері та є важливою складовою внутрішньої політики держави.

Принцип відповідності соціального забезпечення ресурсам держави має значення міжнародного стандарту у сфері соціального захисту людини. Так, стаття 22 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплює, що кожна людини як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [4].

Відповідно до ч. 1 статті 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, кожна держава зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визначених у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів [5].

Стаття 12 Європейської соціальної хартії щодо права на соціальне забезпечення встановлює, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються підтримувати систему соціального забезпечення на рівні, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення, докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень [6].

Досвід розвинутих країн світу свідчить, що прогресивні трансформаційні перетворення та активна державна соціальна політика повинні характеризуватися високим рівнем цільової спрямованості, їх принципи та методи повинні узгоджуватися із загальним європейським курсом реалізації стратегічно важливих економічних реформ. Реальний соціальний успіх досягається лише за умови відповідності поставлених цілей та завдань інтересам і сподіванням широких верств населення, суспільному консенсусу щодо базових засад стратегії розвитку та механізмів її реалізації, досягнута на основі консолідації всього суспільства та світової спільноти. Такі конструкції є істинними моделями соціального розвитку та зміцнення демократичних інститутів, розбудови суспільства та успішної реалізації стратегічних завдань довготермінового соціально-економічного розвитку [7].

В реалізації соціальної політики для вироблення ефективного юридичного механізму забезпечення соціальних прав людини, у тому числі права на соціальне забезпечення, велике значення мають соціальні стандарти, які містять мінімальні норми споживання, гарантії їх забезпечення. Залежно від дотримання таких стандартів визначається рівень здійснення права на соціальне забезпечення.

Взагалі поняття «стандарт» означає певний еталон, мірило, відносно якого провадиться вимірювання певних процесів, предметів, явищ. У побутову вжитку, уявлення про стандарт відбувається як про якийсь технічний термін. У сфері соціальних прав, вироблення соціальних стандартів має особливе значення, оскільки саме від відповідності таким стандартам робляться висновки не тільки вітчизняними, а й зарубіжними, міжнародними експертами про те, чи забезпечені права людини в Україні. Стандартизація соціальних прав – значна проблема між-

народного рівня, різні її аспекти досліджуються економістами, політологами, психологами, медиками, соціологами [8, с. 45].

Однозначного тлумачення сутності соціального стандарту не існує. У наукових працях дослідників застосовується така термінологія, як «соціальні стандарти», «державні соціальні стандарти», «мінімальні соціальні стандарти», «соціальні норми й нормативи», «мінімальні гарантії держави», «соціальні орієнтири», «засіб забезпечення відповідного рівня й умов життя», «засіб реалізації соціальних та економічних прав громадян», «механізм реалізації конституційних соціальних гарантій», засіб реалізації державних гарантій і прав громадян. Досліджуючи соціальні стандарти, закріплені в нормативно-правових актах, фахівці ведуть мову саме про державні соціальні стандарти, де у виді стандартів виступають зобов'язання держави в тій чи іншій сфері. Отже соціальні стандарти, з одного боку, становлять собою міру визнаних державою соціально-економічних потреб громадянина, а з другого – економічні можливості останньої в забезпеченні його соціальних прав [9, с. 59].

Практика Ради Європи, на основі якої впроваджуються правові стандарти, свідчить про наявність як обов'язкових стандартів, так і стандартів, що мають рекомендаційний характер. Обов'язкові правові стандарти знаходять своє вираження у правових нормах, що зобов'язують до належної поведінки. Саме цей аспект стандартів багато в чому визначає загальний напрямок розвитку правової системи, оскільки за своєю природою такі норми належать до норм-принципів, а отже, мають установчий характер.

Виокремлення групи міжнародних соціальних стандартів пов'язане з певними причинами: безперервний розвиток значення та ролі соціальних прав людини у становленні демократичної правової державності та демократичного міжнародного співтовариства; законодавче закріплення принципу соціальної держави; проголошення на міжнародному рівні важливості соціальних прав; об'єктивна необхідність гармонізації міжнародних і національних соціальних стандартів прав людини тощо.

У зв'язку з втіленням в міжнародне публічне право та національне законодавство держав-членів світової спільноти доктрини соціальної держави, серед переліку цих стандартів виділено самостійну групу – міжнародні соціальні стандарти, які знайшли своє закріплення у таких важливих міжнародних актах, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р., Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Європейська соціальна хартія 1996 р., низці конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці.

Слід відмітити, що саме ця група прав, забезпечує гідні умови добробуту людини та позитивні умови її соціальної захищеності [10, с. 20].

Слід зазначити, що визначення поняття міжнародні стандарти стосується сучасних міжнародних документів у сфері прав людини, які беруть свій початок з Хартії прав людини, коли міжнародним співтовариством було закладено початок нормотворчого процесу в зазначеній сфері міждержавних відносин на світовому рівні. До того часу норми про права людини та їх захист існували тільки в національних правових системах. Після їх визнання світовою спільнотою, зазначені норми отримали своє розповсюдження за допомогою взаємостосунків та взаємодії держав. Навіть можна говорити, що в той період вони мали вид правових норм-звичаїв. Процес виникнення та формування таких звичаїв був тривалий та обумовлений великою кількістю факторів, які були особливими для кожної окремої держави. Це положення знаходить своє підтвердження в процесі дослідження історичного розвитку окремих держав, що дає можливість скласти уявлення про національні норми держави [11, с. 22].

На відміну від державних, формування міжнародних норм має дещо складніший характер. Вони, насамперед, гіпотетично повинні уособлювати в собі не тільки сучасні тенденції розвитку системи права кожної країни, але й взагалі передбачати майбутнє та прогрес розвитку прав людини у світовій спільноті.

Також, слід мати на увазі, що кожна історична система права включала певну юридичну концепцію прав людини, суб'єкта права, її права і обов'язки. Саме тому, сутність правової системи залежить від того, які саме права вона визнає, в якому обсязі, і в якій мірі їх гарантує.

Стандарти можуть бути універсальними й регіональними. Слід відмітити, що регіональні стандарти можуть бути більш широкими, та більш конкретними.

Європейські стандарти у сфері прав людини стали формуватися на основі відповідних норм базового європейського документу із прав людини – Конвенції про захист прав людини та основних свобод [12]. Зміст прав людини, передбачених цією Конвенцією, розвивається у прецедентній практиці Європейського суду із прав людини. Правова система, створена на цій основі, являє собою феномен, аналогів,

якому у світі сьогодні не існує. Права, гарантовані положеннями Конвенції, стали європейськими стандартами у сфері захисту прав людини. Отже, цілком очевидним є те, що у міжнародному праві найчастіше зустрічається прикладне застосування правових стандартів. Так, наприклад, правові стандарти Ради Європи були введені для створення єдиного правового простору на всій території країн-учасниць Ради Європи.

Важливим є і те, що міжнародні правові стандарти зустрічаються як у міжнародних правових актах так і у міжнародних договорах. Їх застосування та втілення є, практично, у кожному національному законодавстві. Можна виділити такі види стандартів: стандарт як ненормативний рекомендаційний документ (технічні стандарти); стандарт як сукупність вимог до певного процесу, виробництва чи процедури, закріпленим у нормативних правових актах (наприклад, освітні стандарти); стандарт як сукупність норм щодо конкретного напрямку діяльності (універсальні міжнародні стандарти, правові стандарти Ради Європи та ін.). Враховуючи зазначені критерії можна запропонувати наступне визначення: стандарт – відповідний нормативний акт, що встановлює основні поняття, принципи, вимоги щодо конкретного виду діяльності, з метою забезпечення законності, прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина.

Висновки. Механізм утворення міжнародно-правових стандартів прав людини є складним і багатоетапним процесом, який включає в себе аналіз потреб, розробку норм, прийняття документів, імплементацію та моніторинг. Цей механізм забезпечує баланс між глобальними правовими нормами та національними інтересами країн, підвищує ефективність у захисті прав людини.

Міжнародні соціальні стандарти не лише визначають основи правового регулювання у сфері соціальних прав, а й служать інструментами для створення ефективних механізмів співпраці між країнами. Вони дозволяють адаптувати національні політики до міжнародних стандартів, забезпечують соціальну справедливість, підтримують стійкий соціальний розвиток, а також надають механізми моніторингу за дотриманням прав і обов'язків у соціальній сфері.

Список використаних джерел:

1. Козюбра М. Природа соціальних прав людини та особливості їх реалізації. Вісник Конституційного Суду України. 2002. № 5. С. 57–61.
2. Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 р. № 9-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін). Офіційний вісник України. 2009. № 35. Ст. 1210.

3. Кушніренко О. Г. Соціальна держава як базова цінність та принцип конституційного ладу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО». Випуск 23, 2017. 54 с. С. 53–57.
4. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. URL :http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Європейська соціальної хартія (переглянута): Хартія ЄС від 03.05. 1996 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062
7. Торкатюк В.І., Коненко В.В. Соціально-економічна трансформація розвитку України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/11335216.pdf>.
8. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. 5-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 860 с. С. 45.
9. Клименко А.Л. Стандартизація в соціальній сфері України. Клименко, А. Л. (Харківський економіко-правовий університет, 2018). Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми права, економіки та гуманітаристики» 27–28 квітня 2018 року. Збірник наукових праць. С. 58–61.
10. Савич О. С. Міжнародні соціальні стандарти прав людини: сутність та значення. Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Право», 2009. № 2. 278 с.
11. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. Вісник Національної академії наук України. 2016. № 1. С. 19–29.
12. Конвенція про захист прав людини та основних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (в ред. від 01.06.2010 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004